

УДК 347.51

О.О. Рубан,

здобувач кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК УШКОДЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я АБО У РАЗІ СМЕРТІ ПРАЦІВНИКА ВІДПОВІДНО ДО ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Незважаючи на те, що відшкодування роботодавцем моральної шкоди працівнику, передбачене на цей час положеннями Кодексу законів про працю України, його реалізація на практиці здійснюється положеннями цивільного права. При цьому, порядок пов'язаний з відшкодуванням моральної шкоди, внаслідок ушкодження здоров'я або у разі смерті працівника в Цивільному кодексі України належним чином є неврегульованим. Зумовлено це, в першу чергу, перебуванням зазначеної проблематики на стику регулювання різними галузями права: цивільним, трудовим, правом соціального забезпечення. У свою чергу, в зв'язку з тим, що відшкодування шкоди є інститутом виключно цивільного права, положення ЦК України, присвячені її регулюванню, потребують більш чіткої регламентації щодо реалізації права, передбаченого ст. 237-1 КЗпП України, на відшкодування моральної шкоди за рахунок власника або уповноваженого ним органу, тобто роботодавця.

Ключові слова: моральна шкода, працівник, роботодавець, ушкодження здоров'я працівника, смерть працівника, удосконалення законодавства.

Постановка проблеми. Життя, здоров'я та працездатність людини визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями. Звернувшись до статистичних даних, можна зазначити, що станом на 2014 рік кількість зайнятого працюю населення серед осіб віком від 15 до 70 років в Україні дорівнювала 62,6% [1]. Враховуючи, що основним видом зайнятості в нашій країні являються трудові відносини, можна констатувати, що дуже велика кількість осіб перебуває під впливом певних виробничих ризиків, які завжди супроводжують зазначені відносини та можуть призвести до негативних наслідків як для життя, так і для здоров'я працівників. Значна

роль у захисті прав та інтересів осіб, здоров'ю та життю яких завдана шкода при виконанні ними трудових (службових обов'язків), відведена нормам цивільного законодавства України, в тому числі і інституту відшкодування моральної шкоди.

Метою даної статті є виявлення особливостей відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок ушкодження здоров'я або у разі смерті працівника відповідно до цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що відшкодування роботодавцем моральної шкоди працівнику, передбачене положеннями Кодексу законів про працю України

(далі — КЗпП України), зокрема статтею 237-1 [2], реалізація зазначеної норми на практиці здійснюється відповідно до положень цивільного законодавства. Такий висновок можна зробити виходячи із змісту частини другої вищенаведеної норми, в якій зазначено, що «порядок відшкодування моральної шкоди визначається законодавством». В свою чергу, чинним трудовим законодавством порядок реалізації ст. 237-1 КЗпП не передбачений, що зумовлює необхідність застосування положень інших галузей права, зокрема, цивільного права.

Слід зазначити, що моральна шкода, як правова категорія з'явилась в українському цивільному праві недавно, а саме з 1993 року, шляхом доповнення Цивільного кодексу УРСР 1963 року статтею 440-1 «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [3]. Сучасне правове регулювання відшкодування моральної шкоди, в тому числі й такої, що завдана на виробництві, здійснюється положеннями Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [4], а саме ч.ч. 3, 4, 5 ст. 23, п. 1 ст. 268, ст.ст. 1167, 1168 зазначеного кодифікованого акту. Так, відповідно до ст. 23 ЦК України, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. При цьому зазначається, що моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації

фізичної або юридичної особи. Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом в залежності від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються принципи розумності та справедливості як загально визначені принципи цивільного законодавства. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

У свою чергу, наявність категорії «моральна шкода» в положеннях ЦК України не вирішує в повній мірі проблематику відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок ушкодження здоров'я або у разі смерті працівника. Аналіз судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої працівнику під час виконання трудових обов'язків у зв'язку з ушкодженням здоров'я, дозволяє, на наш погляд, виділити наступні особливості зазначеного відшкодування:

— по-перше, відсутність чітких нормативних критеріїв, якими було б врегульовано співвідношення застосування положень цивільного законодавства та законодавства у сфері соціального забезпечення, присвяченого відшкодуванню моральної шкоди, завданої внаслідок нещасних випадків

на виробництві. При цьому, слід зазначити, що відповідно до ст. 9 Закону України від 14.10.1992р. № 2694-XII «Про охорону праці», відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі смерті працівника, здійснюється Фондом соціального страхування України (далі — Фондом) відповідно до Закону України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (з 01.01.2015 р. — Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», далі — Закон № 1105-XIV) [5]. Роботодавець може за рахунок власних коштів здійснювати потерпілим та членам їх сімей додаткові виплати відповідно до колективного чи трудового договору.

Необхідно також відмітити, що до 20 березня 2007 року, виходячи з положень ст.ст. 1, 15, 21, 28, 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які потягли втрату працездатності» [6], які діяли у вказаний період часу, в разі настання страхового випадку, а саме з часу встановлення втрати професійної працездатності у зв'язку з професійним захворюванням, відшкодування моральної шкоди відносилося до обов'язку Фонду, а не роботодавця. А в цивільному законодавстві була відсутня норма закону, яка б передбачала такий обов'язок роботодавця поряд з Фондом, чи окремо від нього. Параграф 2 глави 82 ЦК України про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, або смертю особи, не регламентує випадки, які виникли

на виробництві із застрахованими особами.

Таким чином, під час розгляду справ з подібним предметом спору та змістом позовних вимог, була сформована стала судова практика про те, що роботодавець не несе відповідальності за завдану моральну шкоду з підстав, передбачених главою 82 ЦК України [4], оскільки ці норми регулюють недоговірні правовідносини, що виникають із заподіяння шкоди.

На теперішній час, задовольняючи позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди роботодавцями, суди спираються на Закон України від 23 лютого 2007 року № 717-V «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», згідно з яким, втратили чинність положення ст.ст. 21, 28 та 34 Закону України № 1105-XIV [6] щодо обов'язку Фонду відшкодувати моральну шкоду. Вказані зміни до Закону України № 1105-XIV були прийняті з метою приведення його норм у відповідність до норм цивільного законодавства, якими передбачено, що моральна шкода відшкодовується особою, яка заподіяла шкоду. Оскільки Фонд не є винною особою у заподіянні потерпілому моральної шкоди внаслідок страхових випадків, передбачених зазначеним Законом, то не повинен її відшкодувати за свій рахунок, тобто відшкодування моральної шкоди, завданої на виробництві, було покладено на роботодавця. Таким чином, як зазначають суди, спірні правовідносини регулюються ст. 237-1 КЗпП України [2], ст.ст. 1166, 1168 ЦК України [4], що слугують підставою для стягнення з роботодавців коштів на відшкодування заподіяної внаслідок

ушкодження здоров'я або у разі смерті працівника моральної шкоди.

При цьому, слід також зазначити, що потерпілі мають право на відшкодування моральної шкоди за рахунок роботодавця, при умові, якщо стійку втрату працездатності у зв'язку з травмою на виробництві або професійним захворюванням вперше встановлено їм у період з 20 березня 2007 року, тобто після втрати чинності положеннями ст.ст. 21, 28 та 34 Закону України № 1105-XIV;

— по-друге, на даний час у чинному цивільному законодавстві відсутні чіткі норми, якими було б передбачено порядок відшкодування моральної шкоди, завданої загибеллю працівника внаслідок нещасного випадку на виробництві, членам його сім'ї. Незважаючи на те, що Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [6] зазначені правовідносини взагалі не врегульовані, в положеннях ЦК України вони також не знайшли своєї конкретної деталізації. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1167 ЦК України [4] моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті. Тобто, зазначена норма встановлює загальне правило, відповідно до якого відповідальність за заподіяння моральної шкоди настає за наявності загальної підстави — наявності моральної (немайнової) шкоди, а також за наявності всіх основних умов відповідальності, а саме: неправомірної поведінки, причинного зв'язку та вини заподіювача. Згідно з частиною другою ст. 1168 ЦК України [4], моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові

(дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю.

Зокрема, як зазначено у Постанові Верховного Суду України від 25 червня 2014 року [7] у справі за позовом особи до публічного акціонерного товариства (ПАТ) про відшкодування моральної шкоди, син особи (позивач) загинув унаслідок ураження електричним струмом під час виконання трудових обов'язків гірничого майстра на дільниці шахти ПАТ. Посилаючись на те, що смертю сина, яка настала у зв'язку з незабезпеченням ПАТ безпечних умов праці, їй завдана моральна шкода, позивач просила на підставі ст.ст. 1167, 1168 Цивільного кодексу України стягнути з ПАТ кошти на відшкодування моральної шкоди. Попередніми судовими інстанціями було встановлено, що згідно з актом про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом (за формою Н-1), та актом спеціального розслідування нещасного випадку (за формою Н-5), під час виконання трудових обов'язків гірничого майстра на дільниці шахти ПАТ унаслідок нещасного випадку на виробництві загинув син позивача; нещасний випадок стався у зв'язку з порушеннями посадовими особами ПАТ, а також загиблим вимог посадових інструкцій, системи управління охороною праці в ПАТ, ст. 14 Закону України «Про охорону праці».

Ухвалюючи рішення про часткове задоволення позовних вимог, суд першої інстанції вважав, що моральна шкода, завдана особі смертю її сина, підлягає відшкодуванню ПАТ на підставі ст. 1167 та частини другої ст. 1168 ЦК України. Апеляційним судом зазначене рішення суду першої інстанції було скасовано, виходячи із того, що правовідносини щодо відшкодування моральної шкоди, завда-

ної загибеллю працівника внаслідок нещасного випадку на виробництві, членам його сім'ї регулюються Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», а тому моральну шкоду повинен відшкодувати Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Верховний Суд України виходив із того, що моральна шкода, завдана позивачеві смертю сина, повинна бути відшкодована роботодавцем останнього на підставі ст.ст. 1167, 1168 ЦК України, оскільки Законом України «Про загальнообов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» не передбачено відшкодування моральної шкоди членам сім'ї працівника, завданої його загибеллю внаслідок нещасного випадку на виробництві.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції ст.ст. 1167, 1168 ЦК України, які призвели до ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» не регулює правовідносини щодо відшкодування моральної шкоди, завданої загибеллю працівника внаслідок нещасного випадку на виробництві, членам його сім'ї. Такі відносини регулюються ст. 1167 та частиною другою ст. 1168

ЦК України, оскільки моральна шкода матері загиблого заподіяна за умови, що в трудових відносинах із відповідачем знаходився її син, а для неї таке заподіяння є позадоговірним правовідношенням.

Таким чином можна дійти висновку, що правовідносини щодо відшкодування моральної шкоди, завданої загибеллю працівника внаслідок нещасного випадку на виробництві, членам його сім'ї є позадоговірними (деліктними) правовідносинами та регулюються положеннями ст. 1167 та частиною другою ст. 1168 ЦК України;

— по-третє, стосовно строку позовної давності для відшкодування моральної шкоди завданої на виробництві, слід відзначити, що сьогодні існує неузгодженість норм КЗпП України та ЦК України в регулюванні вказаного питання. Так, зокрема, відповідно до ст. 233 КЗпП України для працівника встановлено тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, для звернення до суду з позовом [2]. У свою чергу, пунктом третім частини першої ст. 268 ЦК України передбачено, що позовна давність не поширюється на вимоги про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю [4]. Таким чином, визначений ст. 233 КЗпП України строк на звернення до суду з позовом не поширюється на вимогу працівника про відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням його здоров'я, пов'язаним з виконанням трудових обов'язків. Правовідносини щодо відшкодування моральної шкоди завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю працівника у зв'язку з незабезпеченням роботодавцем безпечних умов праці підпадають під сферу регулювання цивільного законодавства. Так, можна зробити

висновок про поширення правил щодо позовної давності, які передбачені главою 19 ЦК України стосовно вимог про відшкодування роботодавцем моральної шкоди завданої внаслідок нещасних випадків на виробництві.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене можна зазначити, що порядок відшкодування роботодавцем моральної шкоди, внаслідок ушкодження здоров'я або у разі смерті працівника належним чином є на теперішній час неузгодженим. В першу чергу це зумовлено правовим регу-

люванням на стику різних галузей права, а саме: цивільного, трудового та права соціального забезпечення. У свою чергу, в зв'язку з тим, що відшкодування моральної шкоди є інститутом виключно цивільного права, то положення ЦК України, присвячені її регулюванню, потребують більш чіткої регламентації щодо реалізації права, передбаченого ст. 237-1 КЗпП України, яке направлене на відшкодування моральної шкоди за рахунок власника або уповноваженого ним органу, тобто роботодавця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статистичні данні: зайнятість та безробіття > Основні показники ринку праці (2000-2014 рр.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/r.php3?c=512&lang=1>.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII «Про охорону праці» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
6. Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>.
7. Постанова Верховного Суду України від 25 червня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39589389>.

Рубан Е.А.

Относительно особенностей возмещения морального вреда, причинённого в результате повреждения здоровья или в случае смерти работника в соответствии с гражданским законодательством.

Аннотация. Несмотря на то, что возмещение работодателем морального вреда работнику, предусмотрено в настоящее время положениями Кодекса законов о труде Украины, его реализация на практике осуществляется положениями гражданского права. При этом, процедура возмещения морального вреда, в результате повреждения здоровья или в случае смерти работника в Гражданском кодексе Украины должным образом не урегулирована. Обусловлено это, в первую очередь, пребыванием указанной проблематики на стыке регулирования различными отраслями права: гражданским, трудовым, правом социального обеспечения. В свою очередь, в связи с тем, что возмещение вреда является институтом исключительно гражданского права, положения ГК Украины, посвященные его регулированию, нуждаются в более четкой регламентации реализации права, предусмотренного ст. 237-1 КЗоТ Украины, на возмещение морального вреда за счёт собственника или уполномоченного им органа, то есть работодателя.

Ключевые слова: моральный вред, работник, работодатель, повреждения здоровья работника, смерть работника, совершенствование законодательства.

O. Ruban

Regarding features of the moral damages as a result of injury to health or the death of employee in the accordance with the provisions of civil law.

Summary. Despite the fact that the compensation for moral damages to the employee by the employer, currently required by the provisions of the Labor Code of Ukraine, its implementation in practice implemented by the provisions of civil law. At the same time, the procedure is non-pecuniary damage as a result of injury to health or the death of an employee in the Civil Code of Ukraine is not properly regulated. This is due, primarily, staying above issues at the intersection of regulation various branches of law: civil, labor, social security law. In turn, due to the reparation is an institution exclusively civil law, the provisions of the Civil Code of Ukraine, devoted to its regulation need to be more precise regulation of the right under Art. 237-1 of the Labor Code of Ukraine, on the non-pecuniary damage due to employer.

Keywords: moral damage, employee, employer, employee health damage, the death of the employee, improvement of legislation.

